

Benedictus van Nursis (480-547 na Chr.) en onderwijs in de Middeleeuwen (500-1500)

E. Mackay

Dit materiaal is onderdeel van het compendium christelijk leraarschap dat samengesteld is door het lectoraat Christelijk leraarschap van Driestar hogeschool. Zie ook www.christelijkleraarschap.nl.

Samenvatting	Dit venster uit de Pedagogische Canon voor de christelijke leraar is gewijd aan Benedictus van Nursia en het onderwijsideaal zoals dat binnen de kloostertraditie vorm kreeg.
Bronvermelding	Deze tekst is deel van het Compendium van het Lectoraat Christelijk leraarschap.
Thema *	Inspiratiebronnen
Gebruik **	Hoofd
Plaatsingsdatum	2015
Gerelateerde artikelen	n.v.t.
Trefwoorden	Klooster, kloosterregel, scholastiek, middeleeuwen

* In het compendium wordt al het materiaal verdeeld over de acht thema's van christelijk leraarschap: *onderwijs, inspiratiebronnen, leraar, leerling, leerstof, didactiek, schoolteam, leidinggevend*.

** Het materiaal kan gebruikt worden als onderbouwing en visievorming (*hoofd*), bezinning en reflectie (*hart*) of biedt concrete handreikingen en voorbeelden (*handen*).

Benedictus van Nursia (480–547 na Chr.) en onderwijs in de Middeleeuwen (500–1500)

Inleiding

Plaats in de Canon

In de eerste eeuw na Christus is het christelijk geloof door de apostelen gepredikt in Europa. Deze kerstening van Europa was een ingewikkeld en moeizaam proces. Binnen dit proces vormden monniken een zeer belangrijke rol. Zij brachten het Evangelie en heidense volkeren werden aangeraakt door het licht van Christus. Zij stichtten kerkjes en kloosters. Hier ontvingen de pas bekeerde volkeren hun eerste geloofsonderwijs. In dit licht is het niet overdreven om te stellen dat de monniken de 'opvoeders van Europa' in deze christelijke zin zijn geweest.

Nu zijn de meesten van hen niet meer bij ons bekend, maar Benedictus van Nursia is dat wel. Hij geldt als één van de belangrijkste grondleggers van het Europese kloosterwezen en hij is met name bekend geworden vanwege de *Regel der monniken van de H. Benedictus* ofwel *Sancti Benedicti Regula monasteriorum* (hierna steeds aangeduid als *Kloosterregel*). In het spoor van deze regel zijn tal van kloosters en kloosterorden in Europa gesticht. Uit deze kloosterwereld is het middeleeuwse onderwijs opgebloeid van kloosterschool tot universiteit in een allesomvattend systeem van samenhangend ofwel scholastiek denken. Om deze redenen is het gerechtvaardigd om Benedictus een plaats geven in deze canon. We richten hierbij onze aandacht niet alleen op Benedictus zelf maar ook op het middeleeuwse scholastieke denken dat mede in zijn spoor is opgebloeid.

Actualiteit

Benedictus probeerde om de monniken middels zijn *Kloosterregel* op te voeden tot een leven van gewijde studie en beschouwing van God, Zijn Woord en de schepping. Juist in tijden als de onze, waarin alles lijkt te worden geregeerd door nuttigheidsdenken, haast en verandering, is zijn oproep tot een leven van innerlijkheid, aandachtigheid en stilte een verademing. Naar zijn inhoud is dit denken een vorm van christelijke beschouwing van de werkelijkheid. Naar zijn gestalte gaat het om een gelovige studiehouding. Dit christelijke denken dat in de vroege Kerk is ontstaan heeft in inhoud en gestalte in de Middeleeuwen een indrukwekkende vorm gekregen in de scholastiek. Het latere protestantse denken rust in hoge mate op dit vroegchristelijke en middeleeuwse inhoudelijke en pedagogische denken. Er is een grote continuïteit in het denken van de Kerk van alle eeuwen. Wie vandaag wil staan in en verder denken vanuit de Kerk kan dit niet doen zonder kennis van deze denkraditie.

Kernthema

De kernthematiek die aan de orde komt, is Benedictus' christelijke kijk op het onderwijs en de studiehouding zoals hij die doorgaf aan de monniken en via hen aan heel christelijk Europa.

Structuur

We zullen in dit 'venster' eerst kijken naar Benedictus' levensgeschiedenis en naar zijn betekenis voor de gehele middeleeuwse scholastiek. Daarna bieden we uit zijn oeuvre een aantal bronnen

aan die we vergezeld laten gaan van enkele vragen die kunnen helpen bij het goed verstaan van deze teksten. We beginnen met een kennismakingstekst, we vervolgen met een verdiepende tekst en eindigen met een verbredende tekst. Ten slotte kijken we naar de plaats die Benedictus' denken kreeg in de latere geschiedenis van het christelijke pedagogische denken en we besluiten met wat literatuursuggesties voor we meer van of over Benedictus en de middeleeuwse scholastiek wil lezen.

1. Korte biografie

Benedictus

De gegevens over het leven van Benedictus zijn betrekkelijk schaars. Onze belangrijkste bron is het boek *Dialogen* van paus Gregorius de Grote (geschreven rond 593 na Chr.). Dit boek bevat een korte levensbeschrijving van Benedictus. Benedictus is in of rond het jaar 480 na Chr. geboren in Nursia in Italië. Zijn familie was welvarend en van gegoede komaf. Benedictus ging studeren in Rome. De studie en het leven aldaar gaven hem echter geen werkelijke voldoening en hij brak radicaal met deze wereld. Hij ging een teruggetrokken leven leiden te midden van een gemeenschap van asceten in de bergen van Eufide in Italië. Deze sfeer van ascetisme en kloosterwezen trok hem bijzonder aan. Dit kloosterwezen was in het vroegchristelijke Egypte opgebloeid en via Egypte verbreid over de gehele Romeinse wereld. Vaak waren het de monniken die het Evangelie als eersten brachten in heidense gebieden en aldus de kerstening van die landen gestalte gaven. Ook in Italië waren er vele kloosters ontstaan en leefden er tal van kluizenaars.

Benedictus ontmoette in de bergen van Eufide de monnik Romanus die zijn leermeester zou worden. Hier ligt reeds een belangrijk begin van Benedictus' latere opvoedkundige denken. Romanus was er diep van overtuigd dat een beginnende monnik niet in zijn eentje of op eigen houtje monnik moest worden maar een leermeester moest krijgen die de beginnende monnik of asceet zou opvoeden in het monastieke leven. De persoonlijke relatie van de ervaren leermeester en de onrijpe leerling was hierbij volgens hem essentieel voor de geloofsgroei van de novice.

Benedictus werd door Romanus in het monastieke leven en christelijke geloof ingewijd en als spoedig werd Benedictus gevraagd om abt van een kloostergemeenschap in Vicovaro te worden. Hij nam deze taak en roeping op zich. Zijn streven naar het vormgeven van strakkere regels voor deze gemeenschap riep echter verzet op en uiteindelijk legde hij zijn ambt neer en trok zich terug in het Anio-dal bij Sulacum om daar in de eenzaamheid te leven. Hij bewoonde hier een grot, die nadien bekend zou worden als de *Sacro speco of Heilige grot*. Ook hier werd hij niet met rust gelaten want er ging een roep van hem uit en vele leerlingen kwamen naar hem toe om te worden onderwezen in het ascetische leven. Vaak stichtten zij nadien kloosters in de omgeving en aldus verbreidde zich het kloosterwezen door middel van de prediking en het onderwijs van Benedictus.

Het kloosterwezen vormde in het Italië ten tijde van Benedictus een zeer divers en geschakeerd geheel en er was een grote wildgroei aan regels en gebruiken. Het was Benedictus' diepe wens om meer eenheid en eenvormigheid in het kloosterleven te scheppen. Daarom stichtte hij in het jaar 529 op de Monte Cassino een klooster voor mannen onder zijn leiding en een klooster voor vrouwen onder leiding van zijn zus Scholastica. Hier legde hij al zijn levenservaring en verlangen tot monastieke eenheid vast in zijn *Regel*. Deze *Regel* heeft een grote invloed gekregen en het kloosterwezen in Europa in belangrijke mate een min of meer uniforme gestalte gegeven. Benedictus is op de Monte Cassino de rest van zijn leven gebleven. In of rond 547 na Chr. is hij hier gestorven.¹

¹ Gebaseerd op G.J.M. Bartelink, *De bloeiende woestijn. De wereld van het vroege monachisme*, Baarn, 1993, hfdst. 7, 153 – 198.

2. Betekenis

Middeleeuwen

De Middeleeuwen (500 – 1500) omvatten een tijdvak van duizend jaar. Dit is een immense periode. Benedictus leefde op de grens van de vroegchristelijke en de middeleeuwse tijd. Hij stond in de eeuwenoude monastieke traditie van de Kerk en was theologisch geschoold in het christelijke denken zoals dat bijvoorbeeld in de werken van Augustinus uitdrukking had gevonden.²

In dit spoor stichtte hij in het jaar 529 na Chr. zijn klooster op de Monte Cassino. In de pedagogiekgeschiedenis geldt dit jaar als een zo belangrijk jaar dat meerdere auteurs de middeleeuwen in pedagogiek-historische zin daar laten aanvangen. Zo zegt L.C. Stilma in *Van kloosterklas tot basisschool*: 'In navolging van de in 1994 overleden Noordam laten wij de Middeleeuwen beginnen in het jaar 529 omdat in dat jaar een drietal gebeurtenissen plaatsvond die in pedagogisch opzicht van verstrekkende betekenis zijn geweest'.³ Deze drie gebeurtenissen betreffen de stichting van het Benedictijnse klooster op de Monte Cassino en vele kloosters in dat spoor, de bepaling van de Synode van Vaison in Zuid-Frankrijk dat alle pastoors leesonderwijs dienden te geven aan jongens die priester wilden worden en de sluiting van de Platoonse Academie van Athene, symbool van de teloorgang van het heidense onderwijs.⁴ Over dat laatste punt kan men, gezien de aard en inhoud van het platoonse onderwijs, twisten, maar het is wel een feit dat het christelijk onderwijs hier een duidelijke eigen kleur en markering krijgt.

In het Westerse kloosterwezen was, veelmeer dan in het sterk binnenwaarts gerichte Oosterse ascetisme, een meer buitenwaarts gerichte houding. De kloosters richtten zich sterk op de buitenwereld en waren of werden centra van christelijk onderwijs en vorming. De kloosters zorgden ook voor opvang van arme en berooide kinderen, waarbij er al spoedig naast voedsel en onderdak ook enig onderwijs werd gegeven.

Het onderwijs was verre van algemeen; slechts een klein deel van de bevolking volgde onderwijs. In 805 vaardigde Karel de Grote een bevel uit dat alle onderdanen van zijn rijk tenminste het Onze Vader, de Geloofsbelijdenis en de Doopregel uit het hoofd moesten kennen. Vanuit dit zeer minimale en bescheiden onderwijs begonnen langzaamaan over Europa scholen te ontstaan. Het begon met kloosterscholen (monnikenscholen en begijnscholen) voor interne opleiding – de *schola interior* – van monniken en voor externe opleiding – *schola exterior* – voor leken. Het curriculum omvatte basaal onderwijs in godsdienst, lezen, schrijven, rekenen en koorzang. Op een hoger niveau werden de leerlingen onderwezen volgens het curriculum van de zeven vrije kunsten of *artes liberales*: de drie taalvakken (het trivium) grammatica, retorica, dialectica of filosofie, en de vier meer exacte vakken (het quadrivium) aritmetica of rekenen/ wiskunde, geometria, musica en astronomia. Daarnaast waren er parochiescholen voor kinderen vanaf ongeveer tien jaar, waar basaal lees- en schrijfonderwijs werd gegeven en ook het Latijn werd onderwezen. Deze scholen waren niet alleen voor aankomende monniken maar ook voor leken toegankelijk.

Op een hoger niveau ontstonden er dom-, kapittel- of kathedraalscholen waar leerlingen werden opgeleid tot het priesterambt. Meestal waren deze scholen gevestigd in de steden waar een kathedraal was en een bisschop zetelde. Er waren ook Latijnse scholen die niet door de kerk maar door de stad werden bestuurd. In een aantal bisschopssteden zoals Oxford, Cambridge, Parijs, Keulen en Bologna ontstonden in de elfde en twaalfde eeuw universiteiten. Hier ging in een proces van enkele eeuwen een geheel eigen onderwijssysteem tot grote bloei komen: de scholastiek.

² Zie in de pedagogische canon voor de christelijke leraar het venster over Augustinus.

³ L.C. Stilma, *Van kloosterklas tot basisschool. Een historisch overzicht van opvoeding en onderwijs in Nederland*, Nijkerk, 1995, 13.

⁴ Zie in de pedagogische canon voor de christelijke leraar het venster over Plato.

Scholastiek

Vaak heeft het woord 'scholastiek' een negatieve klank en betekent het 'spitsvondig' of 'dogmatisch'. Historisch gezien betekent het woord 'scholastiek' niets meer dan 'schools', waarbij dit woord niet de huidige betekenis van 'schools' in de zin van streng of saai heeft, maar van 'onderwijskundig'. De scholastiek is een onderwijsprogramma.

Dit onderwijsprogramma had een geheel eigen perspectief: denken vanuit God ofwel gelovend denken en de inwijding in dit denken (de scholastiek ging in dezen verder in het spoor van Augustinus). Dit perspectief bood een geheel eigen, unieke kijk op de werkelijkheid en het onderwijs over de werkelijkheid. Vanuit een gelovige studiehouding diende de werkelijkheid te worden benaderd als schepping van God. Vanuit dit perspectief en deze houding werd de werkelijkheid doordacht op een systematische en omvattende wijze. Er ontstond aldus een samenhangend, christelijk wereldbeeld. Hierbij vormde het denken van grote denkers uit de Oudheid – met name Plato en Aristoteles – de context waarbinnen men zocht naar een verwoording van de christelijke eigenheid van het denken. In dit licht ging men, bijvoorbeeld, tegenover het Griekse determinisme een christelijke notie van vrijheid of openheid (contingentie) poneren.

Op tal van gebieden, zoals logica, betekenisleer en theologie, werden oorspronkelijke bijdragen geleverd aan het denken. Er vormde zich een traditie van grote, geleerde denkers en leermeesters zoals Anselmus van Canterbury, Alexander van Hales, Albertus Magnus, Bonaventura, Thomas van Aquino en Johannes Duns Scotus. Deze leermeesters kregen meestal bijnamen zoals 'de engelachtige geleerde' (Bonaventura) of 'de subtiële geleerde' (Duns Scotus). In deze bijnamen klinkt nog altijd iets van de eigen aard van deze leermeesters door.

In de oudere literatuur over de middeleeuwen werd nogal eens gesteld dat de middeleeuwen geen echte bijdrage aan het denken hebben geleverd, maar slechts een herhaling of aanpassing van de Griekse filosofie vormden. Dit standpunt is sinds een halve eeuw meer en meer op zijn retour en het accent ligt binnen de literatuur momenteel meer op het nieuwe, creatieve en eigene van het middeleeuwse denken.⁵

Dit middeleeuwse, scholastieke denken had een eigen vorm. Studenten vormden met hun hoogleraren een gemeenschap of *universitas*. Ze volgden de colleges, te beginnen met de zeven vrije kunsten of *artes liberales*, waarna ze eventueel nog verder konden gaan studeren in een wetenschap of *scientia*: rechten, geneeskunde of theologie. De student liep college bij een hoogleraar of *magister* en daarnaast hield hij veelvuldig *disputationes* of debatten met medestudenten, waarin het denk- en redeneervermogen werd gescherpt.

Aldus groeide er een samenhangend systeem van christelijk denken waarin in gesprek met de Grieken een eigen christelijk wereldbeeld is geschapen. Op de schouders van deze universitaire wereld rust heel de latere academische wereld van de moderne tijd en ook de protestantse theologie en denkwijze is in hoge mate door haar bepaald. Weliswaar was er bij Luther en Calvijn ook stevige kritiek op de middeleeuwse scholastiek (en ook heden ten dage bestaat die kritiek nog voort), maar het protestantisme greep tegelijkertijd zelf in haar verdere ontwikkeling (bijvoorbeeld bij Theodorus Beza en Gisbertus Voetius) ook weer terug op het scholastieke denken. Er vormde zich al spoedig een gereformeerde scholastiek. Aldus ligt er te midden van allerlei theologische verschillen tegelijk ook een sterke eenheid of continuïteit tussen middeleeuwen en reformatie. Dit alles is ondenkbaar zonder de monniken en zonder Benedictus van Nursia en zijn historische stap in het jaar 529.⁶

⁵ Zie hiervoor onder mee: L.M. de Rijk, *middeleeuwse wijsbegeerte. Traditie en vernieuwing*, Assen, 1981.

⁶ Gebaseerd op: Norman Kretzman, Anthony Kenny, Jan Pinborg, *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy*, Cambridge, 1982, met name hfdst. 1. Medieval Philosophical literature, 9 – 42; Frank Pierpont Graves, *A History of Education during the Middle Ages and the Transition to Modern Times*, Wetsport, Connecticut, 1970, met name het eerste deel, p. 1 - 105; L.J. Stilma, *Van kloosterklas tot basisschool. Een historisch overzicht van opvoeding en onderwijs in Nederland*, Nijkerk, 1995; Josef Pieper, *Scholastiek. Figuren en problemen van de middeleeuwse filosofie*, Haarlem, z.j.; L.M. de Rijk, *Middeleeuwse wijsbegeerte. Traditie en vernieuwing*, Assen, 1981.

3. Kennismakingstekst

Kader

Het wordt tijd om Benedictus zelf te gaan beluisteren. Hieronder geven we bij wijze van kennismakingstekst een fragment uit de Proloog van de *Regel*. Daarin is Benedictus als leermeester van de monniken aan het woord. Hij roept het op om vanuit het geloof hun leven geheel en al te heiligen en in dezen goede leerlingen te zijn. Hij wil een christelijke studiehouding bij de monniken bevorderen zodat zij middels lectuur en memorisatie van teksten worden ingewijd in het christelijke denken van de Kerk.

Brontekst

'Luister mijn zoon, naar de voorschriften van je leraar en spits het oor van je hart. Neem volgaarne de raadgevingen van een goede vader aan en breng ze in praktijk. Dan kun je door actieve gehoorzaamheid terugkeren naar Degene van wie je door luie ongehoorzaamheid was weggegaan. Mijn betoog is gericht tot jou, wie je ook bent, die afstand doet van zijn eigen wil en als soldaat van Christus de Heere en ware Koning de krachtige, roemrijke wapens van de gehoorzaamheid opneemt.

Allereerst moet je bij ieder goed werk waaraan je begint dringend tot Hem bidden dat Hij het tot voltooiing brengt. Hij heeft ons al tot Zijn zonen willen rekenen en mag nooit bedroefd raken over slechte daden van ons. We moeten Hem te allen tijd gehoorzamen met de kwaliteiten die Hij in ons heeft gelegd. Zo voorkomen we dat Hij als een boze Vader Zijn kinderen ontfermt, of als een geducht meester uit ergernis over onze slechtheid Zijn verdorven slaven, die Hem niet hebben willen volgen op de weg van de roem, prijsgeeft aan een eeuwige bestraffing.

Laten we dus eindelijk wakker worden, aangespoord door de woorden van de Schrift: 'Het is tijd om uit de slaap te ontwaken' (Rom. 13:11). Laten we onze ogen openen naar het van God gegeven licht en ons oor te luisteren leggen bij de goddelijke stem, die ons elke dag toeroept en waarschuwt: 'Luister heden naar Zijn stem en verhardt uw harten niet' (Ps. 94: 7-8), en ook: 'Wie oren heeft moet horen wat de Geest tot de verzamelde menigte zegt' (Mt. 11:15; Op. 2:7). En wat zegt Hij dan? 'Kom, kinderen, luister naar Mij: Ik zal jullie het ontzag voor de Heere bijbrengen' (Ps. 33:12). Ga dus snel op weg zolang u het levenslicht nog hebt, en laat de duisternis van de dood u niet overvallen.

De Heere roept dit alles tot het hele volk maar is speciaal op zoek naar wie voor Hem wil werken. Daarom vervolgt Hij: 'Is er iemand die het leven verlangt en gelukkige dagen wil genieten?' (Ps. 33:13). En als jij dat hoort en antwoordt: 'Ja, ik!', zegt God tegen je: 'Als jet het ware en eeuwige leven wilt hebben, houd je tong dan weg van het kwaad en laat geen leugen over je lippen komen. Keer je af van het kwaad en doe het goede, zoek vrede, ga die achterna' (Ps. 33:14-15). 'Wanneer je dat doet, is Mijn oog gericht op jou en Mijn oor naar je hulpgeroep. En nog voordat je Mij aanroept, zeg Ik je: 'Hier ben Ik!' (Jes. 58:9). Wat is er heerlijker voor ons, beste broeders, dan deze uitnodigende woorden van de Heere? In Zijn grote goedheid wijst de Heere ons hier de weg van het leven!

Laten we dus de lendenen omgord houden met geloof en goede daden, en onder leiding van het evangelie voortgaan op Zijn weg, zodat wij Hem te zien krijgen die ons roept tot Zijn koninkrijk. Als we in de tent van Zijn koninkrijk willen wonen, moeten we daar met goede daden snel op afgaan – anders kunnen we daar nooit komen.

(...)

Daarom gaan wij een school stichten voor de dienst aan de Heere. De inrichting ervan zal, naar wij hopen, niets lastigs of bezwaarlijks opleveren. Maar zelfs als een voorschrift wat streng geformuleerd wordt vanuit een goede gedachten (verbetering van fouten of behoud van de liefde), dan moet je niet meteen schrikken en terugdeinzen voor de weg van het heil: het kan niet anders of deze weg is aan het begin smal. Maar in de loop van het religieuze leven, met de groei van het geloof, verruimt je hart zich en wordt je tocht op de weg van Gods geboden er enen van onuitsprekelijke zoete overgave.

Laten we dus nooit afwijken van wat Hij ons onderwijst en in het klooster Zijn leer aanhouden tot de dood. Dan zullen wij, door ons geduld, mogen delen in het lijden van Christus en zo ook deel krijgen aan Zijn koninkrijk'.⁷

Vragen bij de brontekst

- a. Welke pedagogische houding neemt Benedictus in deze Proloog aan jegens zijn leerlingen?
- b. In feite is Benedictus zelf ook een leerling. In welke zin is dit zo?
- c. Welke houding vraagt Benedictus van de leerling?
- d. In hoeverre is deze tekst, die bedoeld is voor het onderwijs aan monniken, toepasbaar op het onderwijs aan onze leerlingen of studenten?

4. Verdiepende tekst

Kader

Na de eerste kennismaking gaan we nu een stap verder zetten met een verdiepende tekst. We doen dat door een tekst te lezen over de abt. De abt is het hoofd van het klooster én hij geeft onderwijs. Binnen de school van vandaag spelen leiderschap en leraarschap evenzeer een rol. We hebben bestuurders, directeuren, managers en coördinatoren die te maken hebben met de vraag naar goed leiderschap. Daarnaast hebben leraren ook een leidinggevende taak. Zij geven stuur en richting aan de klas. In het licht van dit alles is navolgende verdiepende tekst van belang.

Brontekst

Eigenschappen van de abt

Een abt die waardig is om leiding te geven aan een klooster is zich altijd van zijn positie bewust en maakt zijn titel van 'overste' metterdaad waar. Want binnen het klooster geldt hij als plaatsvervanger van Christus, aangezien hij op dezelfde wijze wordt aangesproken. Zoals de apostel zegt: 'U hebt een geest van kinschap ontvangen, die ons doet uitroepen: Abba, Vader' (Rom. 8:15).

De abt wijkt dan ook in alles wat hij onderricht, bepaalt of beveelt niet af van de voorschriften van de Heere. Zijn orders en instructie laten juist de dessem van goddelijke gerechtigheid in het innerlijk van zijn leerlingen doordringen. De abt denkt er steeds aan dat zowel zijn instructie als de gehoorzaamheid van zijn leerlingen onderzocht zullen worden bij het vreeswekkend oordeel Gods. Hij beseft dat het de herder wordt aangerekend wanneer de Eigenaar van de schapen er iets in aantreft wat niet in orde is. Alleen in het geval dat de herder zijn onrustige of ongehoorzame kudde alle aandacht heeft gegeven en alles tegen misstanden heeft gedaan gaat hij vrijuit in het oordeel van de Heere.

(...)

Wie de titel 'abt' aanvaardt moet zijn leerlingen op twee manieren leiden en onderrichten: in woorden maar nog meer in daden laat hij zien wat goed en heilig is. Zo kan hij ontvankelijke leerlingen de geboden van de Heere aanreiken in woorden, en intussen de minder bevattelijke en eenvoudigen van geest de goddelijke voorschriften metterdaad voordoen. Bij alles waarvan hij zijn leerlingen onderwijst dat het verkeerd is, hoort hij zelf het goede voorbeeld te geven. Anders leest hij anderen wel de les maar wordt hij zelf afgekeurd en krijgt hij nog eens als zondaar van God te horen: 'Waartoe rept u van Mijn gerechtigheid en schernt u met Mijn verbond? U haat veeleer Mijn tucht en werpt Mijn woorden verre van u' (Ps. 49:16-17) en 'U zag wel de splinter in het oog van uw broeder, maar niet de balk in uw eigen oog' (Mt. 8:3).

In het klooster handelt hij zonder aanzien des persoons. Hij heeft de een niet meer lief dan de ander, behalve wanneer hij merkt dat iemand zich onderscheidt door goede daden of gehoorzaamheid. Een vrijgeborene stelt hij niet boven iemand die als slaaf is ingetreden, behalve om gegronde redenen. En als de abt inderdaad iemand wil bevorderen omdat de rechtvaardigheid hem dat ingeeft, kan hij dat met broeders van elke rang doen.

(...)

⁷ De regel van Sint-Benedictus, vertaald door Vincent Hunink, Amsterdam, 2008 (2000), 9 – 12.

In zijn instructie dient de abt altijd de apostolische norm 'Weerleg, bemoedig, berisp' (2 Tim. 4:2) te hanteren. Dat wil zeggen: al naar gelang de situatie spreekt hij dreigende of vriendelijke taal, en toont hij zich streng als een meester dan wel zachtaardig als een vader. Oftewel: wie tegendraads en ongedurig is moet hij hard aanpakken, maar wie gehoorzaam, rustig en geduldig is moet hij juist bezielen op de goede weg verder te gaan. Lakse en verwaande lieden kan hij het beste berispen en straffen, zo luidt ons advies.

(...)

Telkens als er iets belangrijks in het klooster te doen is, roept de abt de hele gemeenschap bijeen en vertelt persoonlijk waarover het gaat. Dan luistert hij naar het advies van de broeders, denkt erover na en doet wat hij het beste acht. Waarom zeggen wij dat iedereen bij die beraadslaging wordt geroepen? Omdat de Heere de verstandigste raad vaal ingeeft aan de jongste.⁸

Vragen bij de brontekst

- Welke visie op leiding geven komt in Benedictus' woorden over de abt naar voren?
- In hoeverre kun je deze tekst over de abt wel en niet gebruiken in de context van schoolleiders?
- In hoeverre kun je deze tekst over de abt wel en niet gebruiken in de context van het leraarschap?
- Ben je het eens met Benedictus' analogie met het gezag van Christus: hebben wij als leidinggevenden en leraren een gezag dat van Hem is afgeleid?

5. Verbredende tekst

Kader

Ten slotte gaan we een verbredende tekst van Benedictus lezen. Het is opnieuw een fragment uit de *Kloosterregel*. We lezen de vierde paragraaf, die een oproep is om God en de naaste vanuit het geloof lief te hebben in de gestalte van de heiliging:

Middelen om het goede te doen

Allereerst: 'De Heere God liefhebben met heel je hart, heel je ziel, heel je kracht' (Mt. 12:30).

Daarna: 'Je naaste liefhebben als jezelf' (Mt. 12:31). En dan: 'Niet doden, geen echtbreuk plegen, niet stelen, niet begeren, niet vals getuigen' (Mt. 19:18; Lk. 18:20; Rom. 13:9). Eer bewijzen aan alle mensen, en wat je niet wilt dat jou geschiedt ook een ander niet doen.

Zichzelf geheel opgeven om Christus te volgen. Het lichaam kastijden, je niet aan genoegens hechten en van vasten houden. De armen steunen, de naakten kleden, de zieken bezoeken, de doden begraven, de bedrukten te hulp komen en de bedroefden troosten.

Het wereldse gebeuren achter je laten en niets verkieszen boven de liefde van Christus. Je woede niet uitleven, geen tijd voor wraak afwachten, geen list in je hart bewaren en geen valse vrede sluiten. De naastenliefde niet opgeven, geen eed zweren (om meened te voorkomen) en de waarheid spreken met je hart en mond.

Geen kwaad met kwaad vergelden, geen onrecht doen maar geleden onrecht geduldig dragen, je vijanden liefhebben, over kwaadsprekers niet ook kwaad maar juist goed spreken en vervolging voor de goede zaak verdragen.

Niet hoogmoedig zijn, niet onmatig drinken, niet te veel eten, niet slaperig zijn of lui. Niet steeds morren of op anderen afgeven.

Heel je hoop op God stellen. Als je iets goeds ziet bij jezelf, dit aan God, niet aan jezelf toeschrijven. Maar bij iets kwaads beseffen dat jij de dader bent en het jezelf aanrekenen.

De dag des oordeels vrezen, huiveren voor de hel, naar het eeuwige leven uitzien met heel het verlangen van je hart, elke dag de dood voor ogen houden. Op ieder uur over de daden van je leven waken en zeker weten dat God je op elke plaats ziet. Slechte gedachten die in je hart opkomen meteen op Christus terug smijten en aan een geestelijk vader vertellen. Je hoeden voor het spreken van slechte en verkeerde woorden, niet van veel praten houden en geen ijdele of grappig bedoelde woorden gebruiken. Niet houden van veel lachen of schateren.

⁸ A.w., 16 – 20.

Graag naar gewijde lectuur luisteren, je veelvuldig overgeven aan gebed, je vroegere fouten elke dag onder tranen en zuchten in je gebed aan God opbiechten en die fouten voortaan zelf verbeteren.

Niet doen waar je lichaam naar verlangt, afkeer voelen van je eigen wil en in alles de voorschriften van de abt gehoorzamen, zelfs als hijzelf daar onverhoopt niet naar handelt, indachtig het voorschrijft van de Heere: Doe wat ze u zeggen, maar doe niet wat zij doen (Mt. 23:3).

Niet 'heilig' willen heten voor je het bent, maar het eerst zijn, om het dan met recht te heten. De geboden van God elke dag metterdaad waarmaken, van kuisheid houden en niemand haten. Geen wedijver kennen, niet handelen uit afgunst en niet van onenigheid houden. Je niets verbeelden, ouderen met eerbied bejegenen en jongeren met genegenheid.

Bidden voor je vijanden, in de liefde van Christus, en na een ruzie met iemand nog voor zonsongang weer vrede sluiten.

Nooit wanhopen aan Gods barmhartigheid.

Dat zijn de werktuigen van het geestelijk ambacht. Als wij die dag en nacht onafgebroken hanteren en op de dag des oordeels weer inleveren, zal de Heere ons het loon geven dat Hij zelf heeft beloofd: wat geen oog heeft gezien, geen oor heeft gehoord, wat God bereid heeft voor wie Hem liefhebben' (2 Kor. 2:9). De werkplaats waar wij dit alles met aandacht moeten uitvoeren, dat is de beslotenheid van het klooster en de standvastigheid in de gemeenschap'.⁹

Vragen bij de verbredende tekst

- Benedictus vergelijkt het klooster met een werkplaats. Geef in eigen woorden weer hoe hij dit beeld uitwerkt.
- Ook buiten het klooster geldt deze regel als handleiding voor de werkplaats van de wereld. Kijk zelf eens aandachtig in de spiegel van deze werkplaats. Wat ziet u dan?
- Biedt deze regel ook een spiegel voor het onderwijs?

6. In gesprek met de pedagoog: de ontvangst van Benedictus

Invloed

De *Regel* heeft een zeer brede en positieve ontvangst gekregen in de christelijke wereld van Europa. De tekst is talloos veel keren overgeschreven en wijd en zijd verbreid. Sinds de boekdrukkunst is de verspreiding van deze tekst nog veel groter geworden. Daarnaast zijn er vele vertalingen van de Latijnse tekst van de *Regel* gemaakt. Tot ver buiten Europa heeft zij doorwerking en invloed gekregen. Vincent Hunink merkt in dit licht op: 'Het is een tekst die dus, letterlijk, de grenzen van plaats en tijd overstegen heeft, en tot de meest invloedrijke westerse teksten aller tijden hoort.'¹⁰

Tegelijkertijd maakt deze brede, algemene invloed, het lastig om precies aan te kunnen geven wat deze invloed in monastieke en pedagogische zin is geweest. Binnen de benedictijnse wereld is deze invloed evident, maar ook binnen de nieuwe kloosterordes zoals de Dominicanen en Franciscanen heeft deze regel invloed gehad en werkte zij door in de nieuwe kloosteregels die in dit spoor ontstonden. Er waren ook nieuwe orden die expliciet teruggrepen op de *Regel*: in de twaalfde eeuw was het Bernardus van Clairvaux die terug wilde naar deze *Regel*. In dit spoor zijn de ordes van de Cisterciënzers en Trappisten ontstaan. Binnen al deze orden is er altijd een grote aandacht voor het onderwijs aan de monniken of leken geweest. De gestalte van dit onderwijs is die van het biddend leren en het gelovend denken. Het is ondoenlijk om hier naar volledigheid te streven. We beperken ons daarom tot enkele voorbeelden.

Canterbury

We zien dit onderwijsideaal oplichten in de monnik en latere aartsbisschop van Canterbury, Anselmus van Canterbury (1033/1034 – 1109), die in zijn *Aanspraak* of *Proslogion* zijn onderwijs over het bestaan van God begint met een gebed om wijsheid en geloof:

⁹ A.w., 21 – 23.

¹⁰ A.w., 85.

'Laat het mij vergund zijn op te zien naar Uw licht, al is het maar van verre, al is het vanuit de diepte. Leer mij U te zoeken en toon U aan de zoekende. Want ik kan U zelfs niet zoeken, indien Gij mij niet onderricht, noch U vinden, indien Gij U niet toont. Moge ik U zoeken door naar U te verlangen, moge ik naar U verlangen door U te zoeken. Moge ik U vinden door U te beminnen, moge ik U beminnen door U te vinden.

Ik belijd, Heere, en ik dank U ervoor, dat Gij mij in dit beeld van U geschapen hebt, zodat ik, U indachtig, U kan denken, U beminnen. Maar dit beeld is zozeer door de ondeugden afgeschuurd en uitgewist, het is zozeer door de walm der zonden verduisterd, dat het niet vermag te doen waartoe het geschapen is, tenzij Gij het vernieuwt en hervormt.

Ik probeer niet, Heere, in Uw verhevenheid door te dringen, want ik acht mijn verstand hiermee geenszins te vergelijken. Maar ik verlang er naar Uw waarheid, die mijn hart gelooft en bemint, tot op zekere hoogte in te zien. Ik zoek immers niet in te zien om te geloven, maar ik geloof om in te zien. Want ook dit geloof ik dat ik niet zal inzien, tenzij ik geloofd zal hebben (Jes. 7:9).¹¹

Bonaventura

We zien het onderwijsideaal ook oplichten in de franciscaanse monnik Bonaventura (1217 – 1274). Bonaventura was decaan van het *studium generale* van de Minderbroeders te Parijs. Hij verzette zich tegen de nieuwe ontwikkelingen binnen de scholastieke wetenschap van zijn dagen, waarin de filosofie van Aristoteles meer en meer toonaangevend werd in de Parijse milieus. Bonaventura doorzag hoe dit aristotelische denken de wezenskern van het christelijke denken zou aantasten. Hij greep daarom terug op de oude, klassieke lijn van Augustinus en Benedictus en verbond deze met de spiritualiteit van de Minderbroeders.

In gesprek met deze traditie ontwierp hij een denkwijze waarin de christelijke wijsheid centraal stond. In alle wetenschap en denken moet het gaan om de lof Gods. Alle facetten van de werkelijkheid en daarmee alle aspecten van de menselijke kennis wijzen heen naar het hoogste 'voorwerp' van de wijsheid: God. In dit licht schreef Bonaventura voor zijn studenten zijn *Korte uiteenzetting* of *Breviloquium* waarin hij dit christelijke wereldbeeld uiteenzette. Alle weten mondt uit in de theologie en alle theologie is uiteindelijk een praktijk van vroomheid. In ditzelfde licht schreef Bonaventura ook zijn *Reis van de ziel tot God* ofwel *Itinerarium mentis in Deum*. De monnik wordt hierin opgeroepen om biddend de werkelijkheid te aanschouwen als Gods schepping: *'In dit gebed wordt ons hart al biddend verlicht, om de trappen van het opstijgen naar God te leren kennen. Het is namelijk zo dat in de toestand waarin wij mensen verkeren, het heelal zelf een ladder is om naar God te stijgen; en in dat heelal zijn sommige dingen een spoor, andere een beeld; sommige lichamelijk, andere geestelijk, sommige tijdelijk, andere eeuwig, en bijgevolg sommige buiten ons, andere in ons.*

Om nu tot de beschouwing van het Eerste Beginsel (Bonaventura bedoelt hier God, EM) te komen, dat in de hoogste mate geestelijk is en eeuwig en dat boven ons is, moeten wij het spoor, dat lichamelijk is en tijdelijk en buiten ons, volgen – dat is de betekenis van "geleid worden op de weg van God". Wij moeten binnentreden in onze geest, die het eeuwige beeld van God is, geestelijk en in ons – dat is de betekenis van het "binnengaan in de waarheid van God". Wij moeten opstijgen naar het eeuwige, in de hoogste mate geestelijke, dat boven ons is, door ons oog te richten op het Eerste Beginsel – dat is de betekenis van "zich verheugen om de kennis van God en de eerbied voor Zijn majesteit".¹²

Late middeleeuwen

In de late middeleeuwen leefde dit onderwijsideaal nog voort in, bijvoorbeeld, de Moderne Devotie. Thomas à Kempis' boek *De navolging van Christus* grijpt terug op deze oude, benedictijnse traditie van onderwijs als een gestalte van het biddend beschouwen van God en wereld.

¹¹ Anselmus van Canterbury, *Proslogion gevolgd door de discussie met Gaunillo*, ingeleid, vertaald en geannoteerd door Carlos Steel, Bussum, 1981, 41 – 47.

¹² Bonaventura, *Intinerarium. De weg die de geest naar God voert*, vertaling door J.C.M. van Winden; inleiding door A.H. Smits, Assen, 1996, 58 – 71. Deze uitgave biedt op de linkerpagina steeds het Latijn en op de rechterpagina de vertaling.

Vanaf de zestiende eeuw tot heden is dit oude benedictijnse klooster- en onderwijsideaal zijn gestage neergang begonnen. Binnen de opkomende moderniteit van humanisme en rationalisme was er geen ruimte meer voor dit ideaal.

Reformatie

De Reformatie had het monastieke ideaal scherp onder vuur genomen. Er ontstond hier een eigen onderwijsvisie van gereformeerde scholastiek die echter ten dele ook weer voortbouwde op het oude middeleeuwse ideaal.

Binnen de Contrareformatie was wel veel aandacht voor studie, maar het accent kwam hierbij meer en meer te liggen op de synthese van geloven en denken, zoals die door Thomas van Aquino werd vormgegeven. Deze thomistische scholastiek is tot de huidige dag de dominante onderwijskundige lijn van de rooms-katholieke wereld gebleven. Daarnaast is er in de recente rooms-katholieke wereld – bijvoorbeeld bij het Centrum voor Katholiek Onderwijs¹³, en bij denkers als Wil Derkse¹⁴ en Piet Raes¹⁵ – zeker een nieuwe opbloei van het oude augustijnse, benedictijnse en franciscaanse pedagogische gedachtegoed waarneembaar.

Protestantisme

Ook binnen het protestantisme is er een groeiende openheid voor dit monastieke denken waarneembaar. De anglicaanse Dean van St. Edmundsbury & Ipswich, Frances Ward, verzette zich in haar boek *Why Rousseau was wrong* tegen de in het hedendaagse onderwijs dominante aandacht voor het individuele kind¹⁶. Zij bepleitte een alternatief concept aan de hand van de pedagogiek van de koortraditie waarin benedictijnse noties doorklinken:

A different pedagogy has survived in Cathedral Choir schools, providing education which has different goals to that informed by a child-centered ideology. The whole purpose of a cathedral choir is to continue a tradition of choral music that extends back to the beginnings of the Benedictine way of life in the early 5th century, when singing was introduced to enhance worship as an offering to God. And so the child who becomes a chorister today quickly learns that the purpose of singing is to learn and perform to the best of their ability to enhance the worship that is offered to God.

(...)

*Cathedral choirs are a living illustration of the spirit of St. Benedict. They require a level of commitment and discipline that from the outset is determined by the needs of the choral tradition itself.*¹⁷

De invloed van Benedictus van Nursia is zo, ondanks de secularisatie van de Europese cultuur, nog altijd als een 'stille kracht' aanwezig binnen de Europese pedagogiek.¹⁸

Auteur: Dr. Ewald Mackay

¹³ Het Centrum voor Katholiek Onderwijs VKO zegt op haar website bijvoorbeeld over het benedictijnse onderwijsideaal: 'Het concept wordt kernachtig aangeduid als *ganzheitliche Bildung* en laat zich daarmee karakteriseren als een integrale pedagogiek die zich richt op de gehele mens, op zijn ontwikkeling en zijn heling. Deze pedagogiek wil de beperkende opvatting van leren waarin alleen maar kennis wordt overgedragen, overstijgen. Naast de aandacht voor cognitieve vorming wordt daarom ook de nadruk gelegd op sociale, ethische, praktische, kunstzinnige en religieuze aspecten van de vorming. Het is de bedoeling dat de hele persoon wordt aangesproken. Er wordt niet alleen een appel gedaan op het verstand, maar ook op het lijf, het sociale gevoel en de emoties. Leren is immers meer dan alleen verstandelijk leren. Het motto *ora et labora* ligt ten grondslag aan zo'n integraal vormingsconcept waarbinnen de verschillende elementen zoals hoofd, hart en handen allemaal een plaats krijgen en met elkaar in evenwicht zijn'.

¹⁴ Zie: Wil Derkse, *Een leefregel voor beginners. Benedictijnse spiritualiteit voor het dagelijks leven*, Tielt, 2000. In dit boek staan prachtige voorbeelden van hoe te luisteren in aandachtigheid naar de schepping waar we deel van uitmaken.

¹⁵ Zie bijvoorbeeld: Piet Raes, *De weg is naar u toegekomen. Brieven aan leerkrachten over geloof en onderwijs*, Kalmthout, 2011.

¹⁶ Frances Ward, *Why Rousseau was wrong*, London, 2013.

¹⁷ Frances Ward, *a.w.*, 22.

¹⁸ Gebaseerd op: Norman Kretzman, Anthony Kenny, Jan Pinborg, *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy*, Cambridge, 1982, met name hfdst. 1. Medieval Philosophical literature, 9 – 42; Frank Pierrepont Graves, *A History of Education during the Middle Ages and the Transition to Modern Times*, Wetsport, Connecticut, 1970; L.J. Stilma, *Van kloosterklas tot basisschool. Een historisch overzicht van opvoeding en onderwijs in Nederland*, Nijkerk, 1995; Josef Pieper, *Scholastiek. Figuren en problemen van de middeleeuwse filosofie*, Haarlem, z.j.; L.M. de Rijk, *Middeleeuwse wijsbegeerte. Traditie en vernieuwing*, Assen, 1981; Frances Ward, *Why Rousseau was wrong*, London, 2013

7. Suggesties voor verdere kennismaking

Primaire bronnen:

Canterbury, A. van (1981). *Proslogion gevolgd door de discussie met Gaunillo*, ingeleid, vertaald en geannoteerd door Carlos Steel. Bussum.

Benedictus (2000/2008). *De regel van Sint-Benedictus*, vertaald door Vincent Hunink, Amsterdam.

Bonaventura (1996). *Intinerarium. De weg die de geest naar God voert*, vertaling door J.C.M. van Winden; inleiding door A.H. Smits. Assen.

Secundaire literatuur:

Bartelink, G.J.M. (1993). *De bloeiende woestijn. De wereld van het vroege monachisme*. Baarn.

Decorte, Jos (1992). *Waarheid als weg. Beknopte geschiedenis van de middeleeuwse wijsbegeerte*. Kapellen, Kampen.

Derkse, Wil (2002). *Een leefregel voor beginners. Benedictijnse spiritualiteit voor het dagelijks leven*. Tiel.

Graves, Frank Pierrepont (1970). *A History of Education during the Middle Ages and the Transition to Modern Times*. Wetsport, Connecticut (pag. 1-105).

Kretzman, N., Kenny, A. en Pinborg, J.(1982). *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy*, Cambridge. Met name hfdst. 1. Medieval Philosophical literature (pag. 9-42).

Pieper, Joseph (z.j.). *Scholastiek. Figuren en problemen van de middeleeuwse filosofie*. Haarlem.

Raes, Piet (2011). *De weg is naar u toegekomen. Brieven aan leerkrachten over geloof en onderwijs*. Kalmthout.

Rijk, L.M. de (1981). *Middeleeuwse wijsbegeerte. Traditie en vernieuwing*. Assen.

Stilma, L.J. (1995). *Van kloosterklas tot basisschool. Een historisch overzicht van opvoeding en onderwijs in Nederland*. Nijkerk.

Ward, Frances (2013). *Why Rousseau was wrong*. London.